
II. ЕКОНОМІКА, ОРГАНІЗАЦІЯ І УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

УДК 631.563.8

МЕТОДИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА

Ю. С. ПОГОРЕЛОВ, доктор економічних наук
(Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Луганськ);

В. В. ВАХЛАКОВА
(Донбаський державний технічний університет, м. Алчевськ)

Анотація. У статті розкрито зміст поняття «екологізація діяльності підприємства». Визначено напрями екологізації діяльності промислового підприємства, методи її здійснення та подана їм характеристика. Показано роль екологічного оцінювання технологій виробництва (аналіз і оцінювання екологічних наслідків і екологічного ризику технологій).

Ключові слова: екологізація, діяльність, підприємство, метод, оцінювання.

Поліпшення якості навколишнього середовища пов'язане з необхідністю розв'язання комплексу екологічних проблем у суспільному виробництві країни. Деградуєча природа перешкоджає нормальному ходу відтворювального процесу і робочої сили, погіршує умови господарювання. Забруднення води, повітря, ґрунту прискорює фізичний знос засобів виробництва, зменшує продуктивність галузей економіки.

Результати природоохоронної діяльності промислових підприємств, їх заходи з поліпшення екологічної ситуації (що особливо актуально для промислових районів України) суттєво не позначилися на екологічній ситуації – її погіршення триває. Потрібні зміни кардинального характеру, основою яких має

стати відповідь на запитання, яким чином мають суміщатися принципи ринкової економіки хоча б зі збереженням наявного стану екології (не говорячи вже про його поліпшення). Адже ринок не може зростати безмежно, економічна система є частиною біосфери планети.

Зрозуміло, що повністю відмовитися від принципів ринкової економіки неможливо. З іншого боку, паліативи на кшталт корпоративної соціальної відповідальності підприємства, адміністративного регулювання впливу антропогенної діяльності людини на довкілля (штрафи, нормативи та квоти викидів тощо), які складають головні реперні точки природоохоронної економіки, вагомих результатів не дали (хоча і допомогли у виконанні локальних завдань) і є підстави стверджувати, що й не

дадуть. Вони передбачали економічну відповідальність за вчинену шкоду довкіллю (плата за забруднення, норми якості навколишнього середовища, яких треба дотримуватися під загрозою економічних санкцій тощо) і повною мірою не спрацювали внаслідок скінченності ресурсів біосфери. Не допоміг навіть традиційний для ринкової економіки механізм – ринок квот, застава (наприклад, на неперероблені небезпечні відходи), страхування тощо. Тому потрібний перехід від паліативів до кардинальних змін акцентів в економіці, в діяльності підприємств шляхом її екологізації, тобто перехід від домінування принципів ринкової економіки до принципів енвайроментальної економіки, серед яких головними слід вважати принципи соціальної відповідальності перед суспільством, ефективного використання ресурсів, інноваційності діяльності, екогармонійності.

Тому сьогодні все більшої актуальності набуває екологізація діяльності промислових підприємств, що виявляється у посиленні уваги бізнесу до впливу процесу діяльності та його результатів на навколишнє середовище, зміні переваг споживачів на користь екологічно чистої продукції та товарів, які не забруднюють навколишнє середовище, а виробництво яких є нешкідливим.

Екологічність виробництва розглядається як важлива умова сталого розвитку. Тому така проблематика активно досліджується і обговорюється, зокрема і у вітчизняній науковій літературі.

Зростаюча актуальність екологічності виробництва в Україні зумовлена загостренням екологічних проблем, причини яких доволі докладно висвітлено у сучасній науковій літературі (природоохоронна робота, що здійснювалася на підприємствах у попередні роки, до теперішнього часу практично вичерпала себе; відновлення очисного обладнання, яке зношене на 50–70 % через брак коштів не проводиться; знижено темпи, а в ряді випадків призупинено капітальне будівництво, реконструкція та модернізація екологічних об'єктів, упровадження екологічно чистих і ресурсозберігаючих технологій; недосконалі податкова система, відсутні будь-які пільги, пов'язані

з активізацією природоохоронної діяльності) [4, с. 15].

Сьогодні докладно описані у сучасній науковій літературі інструменти економічного стимулювання природоохоронної діяльності: інвестиційне податкове стимулювання (прискорена амортизація, податкові пільги, інвестиційний податковий кредит) і ринкові методи стимулювання (продаж прав на забруднення, система «застава-повернення») [3]. Останнім часом багато уваги приділяється екологізації податкової системи та її інструментам, що динамічно розвивається в багатьох розвинених країнах світу [4].

У дослідженнях увагу зосереджено не лише на економічних важелях стимулювання природоохоронної діяльності промислових підприємств розроблені стандарти та нормативи, що є підґрунтям механізму раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища [4, 7].

Проте зазначені напрацювання існують автономно. Але їх кількість і рівень уже є такими, що їх потрібно об'єднати в межах екологізації діяльності промислових підприємств.

Метою статті є розгляд методів екологізації діяльності підприємства у їх взаємозв'язку та взаємозалежності.

У найзагальнішому вигляді екологізація розглядається як процес упровадження технологічних, управлінських і правових методів, що дозволяють забезпечити випуск необхідної продукції у потрібній кількості та достатньої якості, але за умови підвищення ефективності використання природних ресурсів і зменшення антропогенного навантаження на навколишнє середовище. Екологізацію діяльності підприємства слід розглядати як орієнтацію його діяльності не лише на економічні, але і екологічні результати. Іншими словами, не лише фінансові й економічні показники повинні свідчити про ефективність виробництва, але й екологічні показники. Наразі в Україні домінують суто економічні пріоритети в діяльності промислових підприємств і фінансово-економічні оцінки її результатів, а про результати екологічної діяльності лише деяким чином згадується. Сьогодні банкрутство підприємств сприймається виключно з еконо-

мічних позицій як його неплатоспроможність. Але має бути і екологічне банкрутство як неможливість продовжувати діяльність унаслідок величезного збитку довкіллю, території і її населенню. Екологізація діяльності промислового підприємства передбачає зміну пріоритетів у діяльності підприємства, її орієнтацію на зменшення антропогенного навантаження на навколишнє середовище, іноді навіть на збиток економічній діяльності.

Екологізацію діяльності підприємства слід здійснювати за такими напрямками:

- комплексна екологізація виробництва, яка передбачає застосування екологічно чистих видів палива, технологій, високоефективного очисного обладнання з подальшою утилізацією відходів, що, зазвичай, пов'язано зі значними капітальними витратами та тривалими термінами реалізації;

- екологізація системи управління підприємства шляхом урахування екологічного чинника в її структурних елементах, на що не потрібні значні капітальні витрати, що є вагомим резервом підвищення ефективності природоохоронної діяльності підприємства.

Екологізацію як і будь-який вид діяльності слід здійснювати за допомогою відповідних методів. За результатами узагальнення практики забезпечення екологічності промислового виробництва виокремлено такі методи екологізації діяльності підприємства: правові, адміністративні, економічні та методи соціальної мотивації. Деякі з цих методів доречні у комплексній екологізації виробництва, але більшість доцільно застосовувати в екологізації системи управління підприємства. Методи екологізації діяльності підприємств за своїм характером є переважно примусовими, тобто у процесі їх використання держава примушує підприємства змінювати пріоритети діяльності, орієнтувати її на зменшення антропогенного навантаження на навколишнє середовище. Таке примушення одночасно супроводжується економічними важелями, які призначені для створення економічної зацікавленості підприємств орієнтуватися не лише на економічні, але й екологічні результати діяльності. Поступове примушення змінювати пріоритети діяльності, орієнтувати її на зменшення

антропогенного навантаження на навколишнє середовище має замінюватися усвідомленням про неможливість руйнування довкілля, намаганням використовувати природні ресурси без заподіяння шкоди навколишньому середовищу, розвитку суспільства в гармонії з навколишнім середовищем, цьому значною мірою має сприяти створення інституційних передумов екологізації промислового виробництва.

Правові методи екологізації діяльності підприємства є методами опосередкованого впливу. Вони дозволяють здійснювати правове регулювання використання природних ресурсів і охорону навколишнього середовища. Таке регулювання забезпечується за допомогою конституції, законів, постанов та інших документів, які затверджуються або визначаються національними органами законодавчої влади. Такими документами встановлюються вимоги до екологізації діяльності, окреслюється коло відповідальності за порушення у використанні природних ресурсів і завдання шкоди навколишньому середовищу, закладається фундамент екологізації діяльності підприємства. В екологізації діяльності підприємства мають дотримуватися вимог і положень цих документів. Склад норм і нормативів екологізації діяльності підприємства постійно доповнюється та оновлюється, удосконалюються і методи їх визначення. Від того, наскільки коректно визначені норми, нормативи, показники і критерії, значною мірою залежить результативність правових методів у досягненні цілей екологізації.

Адміністративні методи (або регламентуючі) екологізації діяльності підприємства є методами прямого впливу, тобто дозволяють безпосередньо впливати на поведінку забруднювачів навколишнього середовища шляхом встановлення і застосування інструментів безпосереднього впливу на поведінку господарюючих суб'єктів (заборони, дозволи, стандарти, квотування, обмеження). Основна риса цих методів полягає в тому, що забруднювач не має поведінкового вибору – він має підкоритися встановленим вимогам або платити штрафи відповідно до правових і адміністративних процедур.

Економічні методи, або методи стимулюючого впливу, екологізації діяльності підприємства у разі правильного використання чинять мінімальний примусовий вплив на господарюючих суб'єктів. Вони надають учасникам ринку свободу вибору і адаптації своєї діяльності, дозволяючи їм максимізувати прибуток найвигіднішим за цих обмежень способом. Сьогодні відомі п'ять основних груп економічних методів [2]:

- платежі, податки і збори;
- субсидії (дотації);
- продаж дозволів (квот) на певний вид природокористування;
- заставно-зворотні схеми;
- стимули для виконання нормативно-правових актів.

Кожен із економічних методів екологізації діяльності підприємства має свою характеристику і виконує певну функцію. У своїй сукупності ці методи взаємопов'язані і являють собою цілісну систему понять і показників, за допомогою яких організуються і регулюються еколого-економічні відносини на підприємстві.

Економічні методи у сукупності дозволяють створити економічний механізм екологізації діяльності промислових підприємств, найважливішими складовими якого є цінова, податкова та фінансово-кредитна. Економічний механізм екологізації діяльності промислових підприємств є сукупністю економічних методів, способів, форм, інструментів і важелів, за допомогою яких здійснюється екологізація діяльності. Його функціонування дозволяє розв'язати щонайменше дві проблеми:

По-перше, проблему невідповідності витратності ресурсозбереження та низьких цін на природні ресурси. Використання досягнень науково-технічного прогресу, впровадження маловідходних технологій є переважно не ефективними при низьких цінах на природні ресурси. Споживачам природних ресурсів вигідніше компенсувати відсталість технологій шляхом збільшення використання природних ресурсів, ніж замінити старе обладнання на ресурсозберігаюче. Тому доцільно розглянути питання збільшення цін на природні ресурси

і забезпечити перехід природоексплуатуючих галузей на ресурсозберігаючі технології.

По-друге, проблему цінового стимулювання виробництва екологічної продукції. В ціні не лише сільськогосподарської, але й продукції промисловості має бути врахований рівень екологічної безпеки виробництва продукції. Чиста в екологічному відношенні продукція повинна мати більш високу ціну для споживачів порівняно з продукцією, виробництво якої пов'язане з негативним впливом на навколишнє середовище. Для кожного окремого споживача (особливо, якщо це продукція промислового використання) таке збільшення цін априорі буде визнано не вигідним, але у такому випадку виграватиме суспільство загалом і промислові регіони з високим рівнем антропогенного навантаження. Адже забруднення навколишнього середовища негативно позначається на економічному становищі регіонів, необхідно збільшити витрати на ліквідацію наслідків цього забруднення та проведення природоохоронних заходів. Екологічне ціноутворення, що являє собою процес формування цін на екологічну продукцію та послуги, а його результати – ціни, їх види та величина є гнучким інструментом, екологізації діяльності підприємства.

Методи соціальної мотивації екологізації діяльності підприємства спрямовані на зміну світогляду та системи цінностей посадових осіб, які ухвалюють відповідні рішення (щодо використовуваних технологій, встановлення очисних споруд тощо), працівників підприємств, які працюють із певними технологіями тощо. Методи соціальної мотивації мають сприяти широкій екологічній освіті працівників підприємств, наданню достовірної інформації екологічної спрямованості щодо діяльності підприємства тощо.

В екологізації діяльності промислового підприємства значну увагу необхідно сконцентрувати на технологічній складовій. Міра шкідливості впливу діяльності підприємства вирішальною мірою залежить від використовуваних технологій. Особливо це стосується промислових підприємств, зокрема базових галузей. Враховуючи те, що значну питому вагу в структурі промислового виробництва в

Україні мають потенційно небезпечні виробництва (42,8 % вартості всіх основних промислових фондів, 33,8 % обсягів виробництва і 21 % працюючих [7]), важливим слід визнати екологічне оцінювання технологій. Значні обсяги різних відходів свідчать про низьку ефективність виробництва, яка з погляду використання природних ресурсів досягає в Україні лише 5–10 %, а решта 90–95 % практично безповоротно губляться [6, с. 21–30]. Принцип економічності в енвайроментальній економіці набуває другорядного значення, а ефективного використання ресурсів орієнтує діяльність підприємства на безвідходні технології, використання технологій нехай менш економічних, але нешкідливих для довкілля. Екологізація діяльності підприємства означає, що економічні та екологічні пріоритети мають однакове значення для ухвалення рішень щодо використовуваних технологій. Низька ефективність виробництва з погляду використання природних ресурсів пов'язана з принциповою неможливістю на сучасному етапі науково-технічного прогресу забезпечити абсолютну екологічну чистоту технологічних процесів [1], а в економіці України – із значною їх застарілістю. Тому екологічному оцінюванню мають піддаватися технології виробництва продукції, технології охорони навколишнього середовища та технології відтворення споживаних ресурсів.

В Україні на навколишнє середовище найбільш негативно впливає промисловість, частка якої у викидах шкідливих речовин в атмосферу стаціонарними джерелами становить 91,3 % [7]. До основних джерел промислового забруднення атмосферного повітря належать підприємства енергетики, металургії, хімічної і нафтопереробної промисловості, виробництва добрив. Від них в атмосферне повітря надходять вуглеводні, діоксид сірки, оксиди азоту, сірководень, аміак, хлор, фенол, ацетон, бензол та інші шкідливі речовини.

Екологічна оцінка технології виробництва передбачає аналіз та оцінювання екологічних наслідків і екологічного ризику технологій у разі нормальної або аварійної експлуатації об'єкта з метою виявлення екологічної безпеки технології або встановлення ступеня її небезпеки. Екологічне оцінювання технологій

є частиною екологічної експертизи наявного виробництва або будь-якого проекту, а екологічна експертиза технологій і техніки передбачає визначення екосумісності і ступеня ресурсоемності техніки, а для технології ще й оцінювання маловідходних порівняно з чинним нормативом або наявними найкращими зразками.

Забезпечення сталого економічного та соціального розвитку країни та її регіонів сьогодні значною мірою зумовлені результатами розв'язання проблем охорони природного середовища та раціоналізації використання природно-ресурсного потенціалу на основі науково-технічного прогресу. Тому у подальшому розвитку промислового виробництва в Україні необхідно переходити від техногенного до стійкого типу, метою якого є задоволення потреб людини за допомогою промислового розвитку, але обмеженого умовою збереження стійкості екосистем. Розв'язанню цієї проблеми і служить екологізація діяльності промислових підприємств. Її метою є синтез природно-техногенних процесів, ринкових відносин і соціальних реформ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алехин А. Б. Прогнозирование и оптимизация эколого-экономических систем / Алексей Борисович Алехин. – Київ : Наук. думка, 2003. – 152 с.
Alehin A. B. Prognozirovanie i optimizatsiya ekologo-ekonomicheskikh sistem / Aleksey Borisovich Alehin. – Kiyiv : Nauk. dumka, 2003. – 152 s.
2. Гуріна О. В. Економічні методи і засоби забезпечення стійкого розвитку еколого-економічних систем / О. В. Гуріна // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. Вип. 3 (22). – Харків : ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. – С. 136–140.
Gurina O. V. Ekonomichni metodi i zasobi zabezpechennya stiykogo rozvitku ekologo-ekonomichnih sistem / O. V. Gurina // Teoriya ta praktika derzhavnogo upravlinnya : zb. nauk. pr. Vip. 3 (22). – Harkiv : HarPI NADU «Magistr», 2011. – S. 136–140.

3. Кашченко О. Л. Економічні основи екологічного підприємництва / О. Л. Кашченко // Агроінком. – 1999. – № 10–12. – С. 37–40.

Kaschenko O. L. Ekonomichni osnovi ekologichnogo pidpriemnitstva / O. L. Kaschenko // Agroinkom. – 1999. – № 10–12. – S. 37–40.
4. Кислый В. Н. Экологизация управления предприятием : [монография] / В. Н. Кислый, Е. В. Лапин, Н. А. Трофименко. – Сумы : ВТД «Университетская книга», 2009. – 232 с.

Kislyiy V. N. Ekologizatsiya upravleniya predpriemem : [monografiya] / V. N. Kislyiy, E. V. Lapin, N. A. Trofimenko. – Sumyi : VTD «Universitetskaya kniga», 2009. – 232 s.
5. Охрана окружающей среды и экономическое развитие / Й. Кларер, П. Франсис, Д. М. Николас, А. Голуб. – Сантандре : Региональный экологический центр Центральной и Восточной Европы, 2009. – 342 с.

Ohrana okruzhayushey sredy i ekonomicheskoe razvitie / Y. Klarer, P. Fransis, D. M. Nikolas, A. Golub. – Santandre : Regionalnyiy ekologicheskiiy tseentr Tsentralnoy i Vostochnoy Evropy, 2009. – 342 s.
6. Кузьменко С. В. Методические рекомендации по созданию системы управления производством экологически чистых продуктов / С. В. Кузьменко, И. М. Вишняк, А. М. Царенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 2. – С. 133–137.

Kuzmenko S. V. Metodicheskie rekomendatsii po sozdaniyu sistemyi upravleniya proizvodstvom ekologicheskii chistyih produktov / S. V. Kuzmenko, I. M. Vishnyak, A. M. Tsarenko // Visnik Hmel'nitskogo natsionalnogo universitetu. – 2010. – № 2. – S. 133–137.
7. Федорищева А. І. Техногенно-екологічна ситуація в Україні і управління рівнем її безпеки / А. І. Федорищева, О. А. Бугрим // Економіка України. – 2008. – № 5. – С. 74–79.

Fedorischeva A. I. Tehnogenno-ekologicheskaya situatsiya v Ukraine i upravlenie urovnem ee bezopasnosti / A. I. Fedorischeva, O. A. Bugrim // Ekonomika Ukraini. – 2008. – № 5. – S. 74–79.

Ю. С. Погорелов, доктор економічних наук (Всхідноукраїнський національний університет імені Володимира Даля); **В. В. Вахлакова** (Донбасський державний технічний університет). **Методи екологізації діяльності промислового підприємства.**

Анотація. Раскрыто содержание понятия «экологизация деятельности предприятия». Предоставлены направления экологизации деятельности промышленного предприятия, методы ее осуществления и их характеристика. Показана роль экологической оценки технологий производства (анализ и оценка экологических последствий и экологического риска технологий).

Ключевые слова: экологизация, деятельность, предприятие, метод, оценивание.

Y. Pogorelov, Dc. Econ. Sci. (East-Ukrainian national university named after Volodimir Dahl); **V. Vahlacova** (Donbasskiy State technical university). **Methods of ecologization of industrial enterprise activity.**

Summary. The essence of notion “ecologization of enterprise activity” is revealed – shift from dominating the principles of market economy to principles of environmental economy, orientation of enterprise activity not only for economical, but for ecological results. The directions of ecologization of industrial enterprise activity are proposed. The methods of such activity making (legislative, administrative, economical and social) are shown. The characteristic of such methods is described. Economical methods of ecologization of industrial enterprise activity in total make the economical mechanism of such ecologization that allows solving the important problems of enterprise activity ecologization: problem of discrepancy of resource saving expensiveness and low prices for natural resources and the problem of pricing promotion for making the ecological production. The role of ecological evaluation for production technologies (analysis and evaluation of ecological consequences and ecological risk) is shown.

Keywords: ecologization, activity, enterprise, method, evaluation.